

МІНІАХМЕТОВА Е. Х.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

СЕМНО-КОМПОНЕНТНИЙ АНАЛІЗ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ КІЛЬКОСТІ МОВЛЕННЯ У СУЧАСНІЙ ТУРЕЦЬКІЙ МОВІ

Стаття присвячена аналізу турецьких фразеологізмів зі значенням кількості мовлення. На даний момент аналіз фразеологізмів за фразеосемантичними полями та групами є одним з найпоширеніших, загально визнаних методів вивчення фразеологічного матеріалу. Даний підхід дозволяє з'ясувати ті понятійні сфери, які зафіксовані у фразеології, а також специфіку їх наповнення та вираження.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, фразеосемантичне поле, мовленнєва діяльність.

Статья посвящена анализу турецких фразеологизмов со значением количества речи. В настоящее время анализ фразеологизмов по фразеосемантическим полям и группам является одним из самых распространенных, общепризнанных методов изучения фразеологического материала. Данный подход позволяет выяснить те понятийные сферы, которые зафиксированы в фразеологии, а также специфику их наполнения и выражения.

Ключевые слова: фразеологическая единица, фразеосемантическое поле, речевая деятельность.

The article is dedicated to the analysis of Turkish phraseologisms for defining speech quantity. At present, the analysis of phraseologisms for phraseo-semantic fields and groups is one of the most wide-spread and generally acknowledged methods of the research of phraseological material. This approach allows to find out the conceptual zones which are fixed in phraseology, the specificity of their fullness and expression.

Key words: phraseological unit, phraseo-semantic fields, language activity.

На даний момент аналіз фразеологізмів за понятійними зонами, фразеосемантичними полями і групами є одним з найпоширеніших, загально визнаних методів вивчення фразеологічного матеріалу. Даний підхід дозволяє з'ясувати ті понятійні сфери, які зафіксовані у фразеології, а також їх насиченість, специфіку наповнення і способи фразеологічної номінації явищ навколишнього світу.

Актуальність даного дослідження зумовлена необхідністю здійснення класифікації та аналізу турецьких фразеологізмів зі значенням кількості мовлення. Більшість дослідників у цьому руслі намагаються вибрати якусь певну тематичну групу сталих виразів у відповідності до домінуючого компоненту фразеологізму, щоб охарактеризувати тип мотивації та етнонаціональні особливості фразеологічного пласту цієї групи. Зокрема, в лінгвістиці в останні

роки вийшла у світ ціла низка публікацій, присвячених вивченню фразеологізмів на позначення мовної діяльності. Серед досліджень даного напрямку, виконаних на пострадянському просторі, слід відмітити роботи М. Я. Кримської, М. Є. Дубової, М. К. Артиної [1; 2; 3].

Наукова новизна. Дане дослідження є першою систематизованою розробкою турецьких фразеологізмів зі значенням кількісних показників мовленнєвої діяльності в українській тюркології.

Мета даного дослідження полягає в характеристиці та класифікації фразеологізмів, які позначають кількість мовлення в турецькій мові та входять до фразеосемантичного поля “мовленнєва діяльність”.

Досягнення зазначеної мети передбачає виконання таких **завдань:**

- виокремлення та опис турецьких фразеологічних одиниць, поєднаних значенням “кількісні показники мовленнєвої діяльності”;
- аналіз фразеологічного значення та внутрішньої форми зазначеної групи фразеологічних одиниць;
- виконання статистичного та семно-компонентного аналізу турецьких фразеологізмів зі значенням кількості мовлення.

Мета і специфіка досліджуваного матеріалу визначили вибір **методів дослідження:** метод фразеологічної ідентифікації, який застосовується для вивчення різних типів фразеологічних значень на основі семантичних та ідеографічних показників; метод семно-компонентного аналізу, метою якого є розкладення фразеологічних одиниць на семантичні складові.

Об’єктом даного дослідження є фразеологічні одиниці турецької мови зі значенням кількісного показника процесу мовлення.

Фразеологічні одиниці зі значенням процесу мовлення утворюють окреме фразеосемантичне поле у турецькій фразеології, яке у свою чергу розподіляється на мікрополя, одним з яких є мікрополе турецьких фразеологізмів зі значенням кількісних показників мовленнєвої діяльності.

Матеріалом даного дослідження є картотека фразеологічних одиниць на позначення кількості мовлення у сучасній літературній турецькій мові.

Кількісний характер мовлення можна розподілити на дві групи. Перша група позначає “багатослівність, насиченість процесу мовлення”, друга – “невелику кількість мовлення”. До фразеологізмів першої групи входять у великій кількості лексеми типу *ağız* (укр. рот), *çene* (укр. щелепа), *dil* (укр. язик), *lâf* (укр. слово, мовлення), *lakırdı* (укр. слово, балаканина), *söz* (укр. слово). Кількісний характер змісту мовлення в них переважно виражається зворотами “говорити без угаву”, “балакати”, “займатися порожніми теревенями”, “говорити захлинаючись”. Також зазначені лексеми можуть містити в собі збільшення інформації по кількості, яке можна визначити якісним показником і правилами мовного етикету етносу, де негативними вважається такі дії, як “перебивати кого-небудь”, “набридати комусь своїми розмовами”, “збивати будь-кого з пантелику”, “заговорювати кому-небудь зуби”. Багатослівність, виражену фразеологізмами сучасної турецької мови, можемо представити у вигляді таких підгруп:

а) власне багато говорити:

говорити дуже багато: *sözü uzatmak* (букв. подовжувати слово) [4:2024] – “говорити більше, ніж потрібно”; *sözü ağzında gevelemek* (букв. пережовувати у роті слова) [5:2600] – “говорити без кінця (багато говорити)”; *sözü çiğnemek* (букв. жувати слово) [6:1045] – “говорити без кінця”;

говорити багато зайвого (однозначно з негативним акцентом): *dilini düdük etmek* (букв. з язика зробити дудку) [8:44] – “розповісти всім про щось”, “язик розпустити (балаканина)”; *dilin kemiği olmamak* (букв. не мати кісток – про язик) [8:44] – “говорити багато і тут же суперечити самому собі”, “любить багато говорити, причому, зайве”, “язик без кісток у кого-небудь”.

Дані фразеологізми (5 одиниць) формуються навколо таких лексем, як *söz*, *lâf* і соматизму *dil*;

б) пуста балаканина:

говорить не по темі: *ağız kalabalığı etmek* (букв. робити безлад у роті) [6:536] – “багато говорити не по темі і про непотрібне”, “точити лясси”, “бодягу розводити”, “воду лити (пуста балаканина)”; *lâf kitliğinde asmaları budamak* (букв. при браку слів займатися підрізанням лози) [5:1839] – “займатися пустими розмовами, базіканням”, “бодягу розводити”, “ляси точити”, “чесати язиком”,

“ля-ля розводити”; *çene yormak* (букв. втомлювати щелепу) [6:692] – “говорити марно”, “переливати з пустого в порожнє”;

говорити багато і при цьому не давати можливості кому-небудь і рота розкрити: *ağız açtırmamak* (букв. не дозволяти відкрити рот) [4:38] – “своїм базіканням не дати нікому слова вимовити” (пуста балаканина)”;

говорити без угаву: *dili durtmamak* (букв. не зупинятися – про язик) [5:659] – “базікати без угаву (пуста балаканина)”;
dilinin bağı çözülmek (букв. розв’язатися – про шнурок на язиці) [5:660] – “базікати без угаву”, “розв’язався язик у кого-небудь (пуста балаканина)”;
lâfa dalmak (букв. зануритися у слова) [4:1447] – “забалакатися”, “захопитися базіканням”.

Дані фразеологічні одиниці групуються навколо лексеми *lâf* (укр. слово), соматизму *dil* (укр. язик), *çene* (укр. щелепа), а також виражені за допомогою звуконаслідувань *cır cır etmek* (букв. робити наслідування скрекіту цикад, коників) [5:455], *dem vürmek* (букв. вдарити по диханню) [8:42], *dırdır etmek* (букв. здійсмати галас) [5:647], власне ідіом *cıvataları gevşemek* (букв. слабшати – про гвинт) [5:455], а також фразеологічних одиниць з переусвідомленими компонентами *dereden tepeden konuşmak* (букв. говорити про річку, вершину) [6:714], *havadan sudan konuşmak* (букв. говорити про погоду, про воду) [5:1185], *dünya kelâmı etmek* (букв. говорити про світ) [4:654]. Окремо слід виділити зворот “захоплено розповідати”, який несе в собі позитивне забарвлення і в турецькій мові виражається таким чином: *bülbül gibi konuşmak* (букв. говорити, як соловейко) [8:31].

Дані фразеологізми (16 одиниць) групуються навколо лексеми *lâf*, соматизмів *dil*, *ağız* та утворені шляхом переусвідомлення інших компонентів;

в) повторення (у тому числі багаторазове):

ağzında sakız gibi çiğnetmek (букв. жувати у роті, як жувальну гумку) [7:31] – “багаторазово повторювати одне і те саме”; *ağzında yaş (yar) kalmamak* (букв. не залишатися у роті –про вологу) [4:40] – “неодноразово сказати кому-небудь про одне і те саме”; *ağzından düşürmemek* (букв. не упустити з рота) [4:40] – “повторювати одне і те ж при кожній нагоді”, “весь час говорити про одне й те ж”; *dilden düşürmemek* (букв. не упускати з язика) [9:45] – “говорити постійно

про кого-небудь чи що-небудь”; *diline pelesenk etmek* (букв. нанести бальзам на язик) [5:660] – “постійно повторювати (говорити)”, “доводити одне і те саме”.

Дані фразеологізми (10 одиниць) групуються навколо соматизму *dil* та компоненту *ağız*;

г) набридати кому-небудь своїм базіканням або відволікати кого-небудь своїми розмовами:

vidi vidi etmek (букв. робити зануду) [6:1097] – “набриднути довгими розмовами про одне й те ж”, “прожужжати всі вуха кому-небудь про кого-небудь або про що-небудь”; *temcit pilâvı gibi ısıtıp ısıtıp öne sürmek* (букв. виставляти, багаторазово нагріваючи, як плов з качки) [7:846] – “докучати розмовами на одну і ту ж тему”, “довбати, як дятел”; *yüreğini tüketmek* (букв. спожити чиєсь серце) [8:108] – “замучити розпитуваннями кого-небудь”, “вивести з себе своїм нерозумінням”; *kulağından gebe etmek* (букв. зробити вагітною через вухо) [6:943] – “своїми розмовами в печінках сидіти у кого-небудь”, “прожужжати всі вуха”; *kafa ütölemek* (букв. гладити голову) [4:1152] – “набридати непотрібними розмовами”, “заморочити голову (балаканиною)”; *tepesinde değirmen çevirmek* (букв. обертати млин на маківці) [5:2843] – “набридати розмовами, проханнями”; *zemin hazırlamak* (букв. підготувати ґрунт) [6:1142] – “відволікати співрозмовника сторонніми від суті проблеми розмовами”, “заговорювати зуби кому-небудь, перш ніж попросити у нього що-небудь”; *kapısını uarmak* (букв. робити двері) [4:1197] – “заговорювати кому-небудь зуби, перш ніж попросити у нього щось”; *lâfa boğmak* (букв. задавити словами) [5:1839] – “не дозволити комусь закрити рот”, “утопити у потоці слів”, “засипати словами”, “заговорити зуби”.

Дані фразеологізми (10 одиниць) групуються навколо лексеми *lâf* та утворюються шляхом переосмислення складових компонентів.

Людину, яка любить говорити багато, особливо зайвого, або яка любить розпускати плітки, можна описати за допомогою фразеологічних зворотів, що несуть в собі негативне значення:

- той, хто не вміє тримати таємниці:

ağzı sıvık (букв. його рот липкий) [6:539] – “пліткар”, “базіка”, “людина, яка не вміє зберігати таємниці”;

ağzı gevşek (букв. рот його розслаблений) [6:540] – “балакучий”, “той, хто не вміє тримати таємницю”;

ağzında ayran durmaz (букв. у нього в роті айран не зупиниться) [6:542] – “базіка”, “людина, яка не вміє зберігати таємницю”;

boşboğaz (букв. пусте горло) [5:372] – “балакун, який не вміє тримати таємницю”, “людина, яка не вміє тримати язик за зубами”, “довгий язик у когось”.

- балакучий:

ağzı kalabalık (букв. його рот повний) [6:540] – “балакучий”, “базіка”, “пустомеля”;

dil otu tu yedin (букв. язик з’їв траву) [5:657] – “базіка”, “пустомеля”, “пліткар”, “пліткарка”;

ağzının perhizi yok (букв. у його рота немає посту) [4:42] – “він говорить все, що прийде в голову”, “базіка”;

çenesi düşük (çürük) (букв. його щелепа опущена (гнила)) [6:691] – “базіка”, “пустомеля”, “пустодзвін”, “балаболка”, “балакун”;

çanak ağızlı (букв. з чашоподібним ротом) [4:434] – “балакун”, “пліткар”, “тріпло”;

diline yöruk (букв. кочівник – на язик) [6:721] – “дуже балакучий”, “балакун”, “оратор”.

- тот, який втручається в чужі розмови, безпардонний:

ağız kâhyası (букв. керуючий ротом) [6:536] – “балакун, який втручається в чужу розмову”, “людина, яка говорить замість когось по власній ініціативі”, “майстер бодягу розводити”;

dili rabuç kadar (букв. його язик, як капці) [8:44] – “безпардонний”, “нешанобливий”, “нечемний”, “нестриманий”.

Людину, у якої на думці, те що і на язиці, у турецькій мові описується так: *lâfin gümrüğü olmaz ya* (букв. у слів немає митниці) [6:954], *ağzına geldiği gibi* (букв. як приходить до рота) [5:46], *ağzına geleni söylemek* (букв. говорить те, що приходить до рота) [8:12], *ağzının pervazı yok* (букв. його рот немає рамок) [7:31]. Зворот *vurduğu çok ama öldürdüğü yok* (букв. намагався багато разів, але нікого не вбив) [6:1097] позначає того, у кого справа далі розмов не йде. Даний фразеологізм має яскраве негативне забарвлення.

Дані фразеологізми (17 одиниць) групуються навколо лексеми *lâf*, соматизмів *dil*, *ağız*, *çene* або являють собою ідіоми з затемненою внутрішньою формою.

“Балаканина”, “багаторазове повторення слів”, “дурниці” передаються такими усталеними виразами: *ağız alışkanlığı* (букв. звичка роту) [5:44] – “багаторазове повторення одного і того самого”, *ağız kalabalığı* (букв. чвари у роті) [5:44] – “потік слів”, “словесне плетиво”, *dil sürçmesi* (букв. спіткання язика) [5:657] – “недоречні слова”, *lâf ola!* (букв. нехай буде слово!) [5:1839] – “мели Ємеля!”, “дурниці”, *lâf ebeliği* (букв. акушерство слова) [5:1839] – “балаканина”, “пусті розмови”, *lâfi güzaf* (букв. його слова – балаканина) [5:1839] – “пусті, беззмістовні слова”. У всіх вищенаведених випадках присутні такі компоненти на передачу мовленнєвої діяльності, як лексема *laf*, соматизми *dil*, *ağız*. Проте зустрічаються фразеологізми на позначення кількості пустої балаканини без використання зазначених складових: *dikine tıraş* (букв. гоління не в ту сторону) [6:718] – “балаканина”, “пустослів’я”, *torba dola!* (букв. Нехай буде наповнена торба!) – “мели Ємеля!”, “дурниця”. Всього з даним значенням виділяється 8 фразеологічних одиниць.

Друга група на позначення кількості мовлення (“бути небагатослівним, говорити мало”) менш розвинена у фразеологічній системі сучасної турецької мови і може бути представлена такими мікрогрупами:

- сказати коротко: *kısa kesmek* (букв. коротко відрізати) [6:930] – “сказати коротко”, “різко і коротко сказати”; *kısa tutmak* (букв. тримати коротким) [5:1668] – “коротко викласти щось”.

- перекинутися парою слів: *iki çift lâf (söz) etmek* (букв. сказати дві пари слів) [5:1359] – “сказати пару слів”, “перекинутися парою слів”;

- говорити через силу: *lâkırdı (lâflar) ağızından dirhemle çıkmak* (букв. виходити з роту по краплі – про слово (слова)) [6:955] – “говорити мало”, “говорити через силу (без бажання)”, “видавлювати з себе слова”; *lâkırdı ağızından dökülmek* (букв. висипатися з рота – про слова) [4:1450] – “процідити”, “вимовити з зусиллями”.

Дані фразеологізми (5 одиниць) групуються навколо лексем *lâkırdı*, *lâf* та представлені у формі фразеологічних зрощень.

При бажанні скоротити чи завершити розмову мовець використовує вираз “коротше кажучи”, який у турецькій мові позначають такі фразеологізми: *uzun lâfin kıyası* (букв. коротка

частина довгого виразу) [6:1087] – “коротше кажучи”; *uzun sözün kısası* (букв. коротка частина довгого виразу) – “коротше кажучи”.

Для позначення мовчазної людини використовуються фразеологічні звороти типу *dili bağlı* (букв. у нього язик на прив’язаний) [5:658]; *az söyler uz söyler* (букв. мало, але правильно говорить) [6:608].

У даному дослідженні всього розглянуто 69 фразеологічних одиниць турецької мови, поєднаних значенням “кількісні показники мовленнєвої діяльності”. Переважна більшість фразеологічних одиниць має негативне забарвлення і спрямована на критику та повчання, обмеження надмірної балакучості та пустослів’я. Даний факт можна мотивувати психофізичним фактором, направленим на протистояння особистості надмірним емоціям. Небагатослівність представлена фразеологізмами з нейтральним змістовим маркуванням.

Перспективи дослідження. Проведене дослідження дозволяє поглибити вивчення особливостей фразеологічних одиниць сучасної турецької мови. Подальші дослідження фразеологізмів зі значенням кількості мовленнєвої діяльності можуть бути здійснені у розрізі зіставлення фразеологізмів даного спрямування у різних мовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Крымская М. Я.* Семантический и лингвокультурологический анализ фразеологизмов со значением процесса речи в русском и французском языках : дис... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 / Мария Яковлевна Крымская. – М., 2005. – 334 с. 2. *Дубова М. Я.* Структурно-семантический анализ фразеосемантического поля “речевая деятельность” в русском языке: в сопоставлении с английским : дис... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 / Марина Евгеньевна Дубова. – Кострома, 2001. – 196 с. 3. *Артына М. К.* Идеографическая группа “Речевой акт” как референт фразеологической номинации: на материале французского языка : дис... канд. филол. наук : 10.02.05 / Артына Мира Каноловна. – СПб., 2010. – 223 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

4. *Türkçe Sözlük*: [iki cilt] / [hazırlayanlar İsmail Parlatur, Nevzat Gözaydın, Hamza Zülfikar, Belgin Tezcan Aksu, Seyfullah Türkmən, Yaşar Yılmaz]. – [9. baskı]. – Ankara : Türk Tarih Kurumu Basım evi, 1998. – 2523 s. 5. *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*: [dört cilt] / [yazma komisyonu üyeleri: Ahmed Fidan, Nevin Kardeş, Salih Önen, Sevgi Gökdemir, Hanifi Erkıran, Hasan Koç, Namiye Başbuğ]. – İstanbul : Milli Eğitim Basımevi, 2000. – 3337 s. 6. *Aksoy Ömer Asım.* Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, 2, Deyimler Sözlüğü. – İstanbul : İnkılâp Kitabevi, 1988. – 1205 s. 7. *Büyük Türkçe-Rusça sözlük* / [hazırlıyanlar: A. N. Baskakov, N. P. Golubeva, A. A. Kamileva, K. M. Lyubimov, F. A. Salimzyanova, R. R. Yusipova]. – M. : Русский язык, 1977. – 950 с. 8. *Bahadanlı Yusuf Ziya.* Türkçe Deyimler Sözlüğü. – İstanbul : HÜR Yayınevi, 1970. – 112 s. 9. *Parlakıyıldız H.* İlköğretim okulları için Deyimler Atasözleri ve Özdeyişler / Hayrettin Parlakıyıldız. – İstanbul : Yuva yayınları, 2005. – 316 s.